

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Några oklarheter i Wittgensteins Filosofiska undersökningar

Hertzberg, Lars

Published in:
Gensvar

Published: 01/01/2019

Document Version
Accepted author manuscript

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Hertzberg, L. (2019). Några oklarheter i Wittgensteins Filosofiska undersökningar. In M. Lindman, S. Peltonen, & H. Strandberg (Eds.), *Gensvar: Essäer för Göran Torrkulla* (pp. 135–142). Filosofi vid Åbo Akademi. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020102788591>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Göran Torrkulla är konstnär, diktare och filosof. Han är också översättare av både dikter och filosofiska texter. En grundförutsättning för mycket av denna verksamhet är förmågan till kritisk närläsning. Jag vill därför presentera några problematiska anmärkningar i Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen*, som jag har stött på när jag tillsammans med Martin Gustafsson gjort en nyöversättning av verket till svenska. Det skulle vara intressant att veta hur Göran reagerar på dem.

De här anmärkningarna är inte problematiska i den meningen att de innehåller ett svåråtkomligt djup – det finns för all del många anmärkningar också av det slaget. Det problematiska i de här anmärkningarna finns så att säga på ytan. (Alla exempel kommer från del I.)

*

Den första anmärkningen är § 243. Med den här anmärkningen inleds diskussionen om privata språk som är ett viktigt tema i boken. Wittgensteins tanke, kort uttryckt, är att meningen i våra utsagor utgörs av den roll de har inom ett mänskligt samtal. Det är i sista hand med hänvisning till hur ett ord figurerar i mänskliga samtal som man kan hävda att det betyder det eller det. Därför blir idén om ett fullständigt privat språk obegriplig. Detta skulle vara ett språk där uttrycken har en mening som är oberoende av deras roller i samtal. (Givetvis kan man använda ord meningsfullt också utanför ett samtal, t ex i en privat dagbok. Men där lånar orden sin mening från verkliga samtalskontexter. Ett samtal med en själv är ett samtal bara i överförd betydelse.) Kritiken av idén om privata språk är central i Wittgensteins kritik av vissa grundmurade förutsättningar inom den västerländska filosofitraditionen.

§ 243. En människa kan uppmuntra sig själv, befalla sig själv, lyda, klandra, bestraffa sig själv, ställa sig en fråga och besvara den. Man kunde alltså också tänka sig människor som bara talade i monolog. Som beledsagade sina göranden med att tala till sig själva. – En forskare som iakttog dem och avlyssnade deras tal, skulle kunna lyckas med att översätta deras språk till vårt. (Han skulle därigenom bli i stånd att riktigt förutsäga dessa människors handlingar, eftersom han också hör dem göra föresatser och fatta beslut.)

Men vore också ett språk tänkbart, i vilket någon för eget bruk kunde skriva ned eller uttala sina inre upplevelser – sina känslor, stämningar, etc.? --- Kan vi då inte göra det i vårt vanliga språk? – Men så menar jag inte. Orden i detta språk ska åsyfta vad bara talaren själv kan känna till; hans omedelbara, privata upplevelser. En annan kan alltså inte förstå detta språk.

Problemet med § 243 är att det första stycket verkar acceptera det som ifrågasätts i den fortsatta diskussionen. För här förutsätts det att vi kan föreställa oss ett språk som har mening innan det någonsin använts i samtal.

I själva verket är slutledningen från att människor ibland talar till sig själva till att man kunde tänka sig att de alltid gör det uppenbart ironisk. (Det här blir tydligt om vi beaktar vad Wittgenstein säger i § 344.)

Många av anmärkningarna i *Filosofiska undersökningar* innehåller implicita dialoger. (Ett av de klaraste exemplen är § 258.) Ofta handlar det om en part som framför påståenden eller formulerar invändningar, och en motpart som bemöter dessa påståenden eller invändningar. Syftet är att leda läsaren ut ur vissa intellektuella frestelser eller etablerade uppfattningar. Det gäller att förvärva en läsvana där man lär sig skilja åt de olika rollerna i dialogerna, att få en känsla för anmärkningarnas rytm. I många fall låter det här sig göras utan större problem. Problemet med § 243 är att den inte följer det vanliga mönstret. Det formuleras inget svar till det problematiska antagandet i första stycket. Läsaren kan bli kvar i föreställningen att Wittgenstein vill försvara möjligheten av ett samtalslöst språk. (Den här anmärkningen har därigenom gett upphov till en tolkningsinriktning som enligt min mening innebär ett förytligande av privatspråkskritiken.¹) Men om man läser vidare, med inlevelse, blir det enligt min bedömning klart att detta inte är Wittgensteins avsikt.

*

§365. Spelar Adelheid och biskopen ett *verkligt* schackparti? – Naturligtvis. De låtsas inte bara spela ett – vilket dock också kunde hända i ett teaterstycke. – Men detta parti har dock t.ex. ingen början! – Jovisst; annars vore det ju inget schackparti. –

Anmärkningen syftar på en episod i Goethes drama *Götz von Berlichingen*. Den syftar på en fråga som gäller beskrivningar av fiktiva framställningar. Här dras vi i olika riktningar. I början av en scen ses Adelheid och biskopen inbegripna i ett schackparti. Man ser inte partiets början. Detta schackparti har ingen existens utanför dramat. Alltså är man hugad att säga att det inte har en början. Men å andra sidan har varje schackparti en början. Här kan man tänka på diskussionen om lady Macbeths barn. En av hennes repliker i pjäsen är: "Jag har ammat." För en person i hennes ställning måste det innebära att de barn hon ammat är hennes egna. Men det sägs inget annat om barnen. Hur många var de? Var de flickor eller pojkar? Var är de nu? Här vill vi å ena sidan säga: hon måste ha haft ett bestämt antal barn, de måste ha tillhört något kön, i pjäsens nu måste de antingen vara döda eller befinna sig någonstans. Men dessa barn har ingen verklighet utanför pjäsen. Därför vill vi säga att det

¹ Jag har skrivit om ämnet i "The Need for a Listener", i *The Practice of Language*, red. Martin Gustafsson och Lars Hertzberg (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002). Se referenser till debatten där.

inte finns något svar på dessa frågor. Lika lite som det finns ett svar t ex på frågan med vilken öppning schackpartiet mellan Adelheid och biskopen inleddes, även om partiet måste ha haft en början.

Men jämför här med §398:

Tänk dig en landskapsmålning, ett fantasilandskap, och i målningen ett hus – och att någon frågade "Vem tillhör huset?" – Svaret kunde för övrigt vara: "Bonden som sitter på bänken framför huset". Men då kan han t.ex. inte gå in i sitt hus.

Varför säger Wittgenstein att bonden inte kan gå in i sitt hus? Tavlan avbildar ett ögonblick, och säger inget om vad som sker före eller efter detta ögonblick. Ifall vi hävdar att den scen tavlan föreställer bara existerar i det avbildade ögonblicket, så är bonden ingen bonde och huset inget hus. Om bonden verkligen är en bonde och huset ett hus, så måste han kunna gå in i huset. (Märk väl: det är en skillnad mellan att det tavlan framställer verkligen är en person – och inte, säg, en kråkskrämma – och att det är en verklig person – säg, att konstnären har avbildat den och den personen som levde då och då osv. – och inte en fiktiv gestalt.)

Det verkar som om Wittgenstein här valt två olika vägar: i fallet med schackpartiet utgår han från de krav som följer av att det som framställs på scenen verkligen är ett schackparti, i fallet med bonden och huset från det faktum att de inte existerar utanför tavlan.

Är han inkonsekvent? Frågan är svår. I båda fallen kunde han ha valt att säga: frågan saknar mening. Ifall det inte är någonting i situationen som kan klarläggas genom att man besluter sig för att säga att schackpartiet började så eller så, att lady Macbeth hade så och så många barn, eller att bonden kan eller inte kan gå in i sitt hus, så finns här ingen fråga. Frågan uppstår inte. Detta kunde tas som ett exempel på något som Wittgenstein framhäver i andra sammanhang: att den s.k. lagen om det uteslutna tredje inte är en giltig princip. Vad lagen hävdar är ungefär att varje grammatiskt formad påståendesats måste vara antingen sann eller falsk. I linje med detta kunde han ha avvisat både frågan om schackpartiet har en början och om bonden kan gå in i sitt hus. I stället väljer han att i det ena fallet säga att svaret är ja, i det andra fallet nej. Vi kan åtminstone säga att han kunde ha varit tydligare här. I själva verket är han tydligare när han gör han en liknande poäng i § 252:

På satsen "Denna kropp har utsträckning" kunde vi svara: "Nonsens!" - men är benägna att svara: "Givetvis!" – Varför?

Här problematiserar han benägenheten att ge ett jakande svar på en fråga som egentligen inte uppstår: om vi uppfattar något som en kropp så har vi därmed uppfattat vad som utgör

dess utsträckning (t ex vad det betyder att mäta dess längd och bredd). Detta är inte något man ytterligare kan fråga efter.

*

§ 342. För att visa att tänkande utan språk är möjligt anför William James ett minne av den dövstumme mr. Ballard, som skriver att han i sin tidiga ungdom, redan innan han kunde tala, hade gjort sig tankar om Gud och världen. – Vad detta nu månne betyda! – Ballard skriver: "It was during those delightful rides, some two or three years before my initiation into the rudiments of written language, that I began to ask myself the question: how came the world into being?"² – Är du säker på att detta är den riktiga översättningen av dina ordlösa tankar till ord? – skulle man vilja fråga. Och varför sticker denna fråga – som ju annars inte alls tycks existera – här fram sitt huvud? Vill jag säga att författarens minne bedrar honom? – Jag vet inte ens om jag vill säga *det*. Dessa erinringar är ett sällsamt minnesfenomen – och jag vet inte vilka slutsatser man ur dem kan dra om berättarens förflutna!

Här verkar Wittgenstein ha slarvat. Ballard skriver att han haft dessa tankar två eller tre år innan han lärde sig *skriva*. Det sägs över huvud taget ingenting om att han skulle ha lärt sig tala. Däremot förefaller han ha kommunicerat med sin familj med hjälp av pantomim och naturliga tecken. Han berättar att han vid 8-9-årsåldern ska ha börjat ställa sig frågor om världens tillkomst, människans härstamning osv. Om uppgiften stämmer att han i det skedet bara kunde kommunicera med familjen om all dagliga behov utan hjälp av teckenspråk, så kvarstår Wittgensteins förundran. Det måste ha rört sig om "ordlösa tankar". Misstaget ligger bara i att Wittgenstein blandar in frågan om att lära sig tala.

*

Här blir själva tankegången klar, det gäller bara att inte fastna i detaljerna i formuleringen. Detsamma gäller några anmärkningar om att "*vänta på* (någon)" och att "*vänta sig* (att något ska ske)". De här orden exemplifierar vad man brukar kalla "intentionella relationer"; liksom en stor del av de begrepp vi använder när vi talar om människor (och också om djur) anger de relationer vi har till objekt (personer, ting osv) eller till sakförhållanden (*att* något förhåller sig si eller så). De här relationerna har en speciell karaktär. Till skillnad från andra relationer kan de i vissa fall gälla ett objekt som inte är närvarande eller som inte existerar ("jag föreställde mig hennes min", "jag kom plötsligt ihåg min döda morfar"), eller sakförhållanden som inte gäller ("jag tänkte på hur det skulle ha gått om hon inte hade kommit då", "jag trodde att hon var hemma fast hon inte var det"). Ett klassiskt problem i filosofin har varit hur en person kan stå i en relation till något som inte är närvarande eller

² "Det var under dessa förtjusande åkturer, kanske två eller tre år innan jag invigdes i skriftspråkets grunder, som jag började ställa mig frågan: hur har världen kommit till?" Se William James, *The Principles of Psychology*, vol. 1 (New York: Dover Publications, 1950 (1890)), 266 ff. James bok innehåller ett längre citat ur Ballards dagbok.

som inte är verkligt. Ett svar man ofta har sökt sig till är att en *representation* av objektet eller sakförhållandet måste vara närvarande. Relationen, tänker man, består mellan representationen och dess objekt. Wittgenstein kritiserar den här uppfattningen, bland annat i § 444:

Man har kanske känslan att man i satsen "Jag väntar mig att han kommer" använder orden "han kommer" i en annan betydelse än i påståendet "Han kommer". Men om det vore så, hur kunde jag tala om att min förväntan har gått i uppfyllelse? Om jag ville förklara de två orden "han" och "kommer", t.ex. genom förevisande förklaringar, så skulle samma förklaringar av dessa ord gälla för båda satserna.

Men nu kunde man fråga: Hur ser det ut när han kommer? – Dörren öppnas, någon stiger in etc. – Hur ser det ut när jag väntar mig att han kommer? – Jag går av och an i rummet, tittar då och då på klockan etc. – Men det ena skeendet har ju inte den minsta likhet med det andra! Hur kan man då använda samma ord för att beskriva dem? – Men nu säger jag kanske medan jag går av och an: "Jag väntar mig att han kommer in". – Nu föreligger det en likhet. Men av vilket slag är den?³

Wittgenstein verkar här inte skilja mellan att jag väntar mig att någon kommer och att jag väntar på någon. När jag väntar på någon är jag upptagen med att vänta: jag kanske står och väntar på det ställe där vi kom överens om att träffas. Ifall han dröjer ser jag kanske ofta på klockan, eller tittar i den riktning från vilken han ska komma. Eller så håller jag upp med något i väntan på att personen ska infinna sig. ("Vi kan inte inleda mötet innan NN har kommit.")

Om jag väntar mig att någon kommer ("väntar att", "förväntar mig att") behöver jag däremot inte göra något särskilt, ifall hans ankomst inte föranleder bestämda åtgärder (jag ställer fram en stol och en kaffekopp, jag bommar för dörren el. likn.). Att jag väntar mig att han kommer betyder helt enkelt att jag tror att han ska komma. Vanligen väntar jag mig att någon ska komma ifall jag väntar på honom, men det är inte nödvändigt. "Jag väntar förtvivlat på henne vid femtåget varje dag, men jag väntar mig inte längre att hon kommer." Å andra sidan kan jag vänta mig att någon kommer utan att vänta på honom. "Han må komma eller inte, det spelar ingen roll för mig."

I första stycket i § 444 handlar det om att vänta sig att någon kommer, i det andra stycket om att vänta på någon. Den avslutande frågan handlar återigen om att vänta sig. Den här sammanblandningen inverkar egentligen inte på den poäng Wittgenstein vill göra. Han kunde ha illustrerat tankegången antingen genom att tala om att "vänta på" eller om att "vänta sig att". Vad exemplet syftar till att visa är att relationer som att vänta på någon eller att vänta sig att något ska ske visar sig i en persons handlande i ett livssammanhang, inte i en likhet mellan väntandet och det väntade.

³ Se även § 577, 586.

*

När man stöter på svårigheter av det här slaget i en översättning måste man motstå frestelsen att "bättra på" texten. Översättningen får inte bli korrektare än originalet.

Vi som finner inspiration i Wittgensteins tänkande får ibland frågan om inte också han ibland kan leda oss vilse. De här anmärkningarna bekräftar att han verkligen gör det ibland. De problem jag pekat på är visserligen inte fatala ur helhetens synvinkel.